שמואל עמנואל

תכנון תורתי לקבוצים הדתיים

התנועה הקבוצית מקדישה בשנים האחרונות מאמצים רבים לנתוח המבנה החברתי, המשקי והכלכלי של הקבוץ. המחקרים האלה נעשים מתוך ההכרה שלא ניתן לפתור את הבעיות הרבות בצורה שגרתית אלא שיש צורך וגם אפשרות להעזר בענפי המדע השונים, כדי לקבוע את גורמי הבעיות ולמצוא את פתרונן.

מתוך ההכרה שבעיות כלכליות־הלכתיות של המשק החקלאי הדתי ניתנות לפתרון בעזרת המדע, הקימו המשקים של פא"י לפני שנים רבות את המכון לחקר החקלאות על פי התורה. עבודות חשובות עשה המכון הזה וגם מצא פתרונות נאותים לבעיות החקלאות בקיום המצוות התלויות בארץ, אבל עדיין אין לנו מוסד שיעסוק בבדיקה ונתוח המבנה של הקבוץ הדתי בכללו. כל המחקרים, הן של אנשי מקצוע בתנועה הקבוצית בכללה, הן של המכון לחקר החקלאות על פי התורה, לא יעמידו את הקבוצים הדתיים על בסיס תורתי איתן, כל עוד לא נכין תקנון כולל ותוכנית מעשית לקבוץ תורתי, כלומר לחברה שתופית תורתית על כל שלוחותיה.

בספר "משנה לשנה" (שנתון תשכ"ג בהוצאת היכל שלמה, ירושלים) נתפרסם התקנון של אגודת רבני ירושלים שהתכוננה לצאת להתישבות לפני כששים שנה. על התקנון חתמו בין השאר ר' דוד בהר"ן, ר' י. מ. טוקצינסקי ור' צ. פ. פראנק, זכר צדיקים לברכה. בתקנון זה אין מחיצות בין הקודש ובין החול; את הקודש רצו להשיג בעזרת החול ואת החולין רצו לקדש בעזרת הקודש. מבחינה תאורטית מרחק גדול בין התקנון הזה ובין התקנון של הקבוצים הדתיים. התקנון שלנו דומה לתקנון של כל הקבוצים בארץ, חוץ מכמה שנויים, שכמובן אין לזלזל בהם כל עיקר, המעיין במבנה של הקבוצים הדתיים רואה שכל המבנה אינו מבנה של לכתחילה אלא של דיעבד. הקבוץ התורתי לא הוקם לפי תכנית ולפי הנחיות ברורות איך להקים משק וחברה דתית שתופית. מתוכניותיו של הקבוץ החילוני נמחקו וסולקו כל הדברים שהם בנגוד להלכה, הכניסו לתוכו את החובות המוטלות על הפרט ועל הכלל ע"פ התורה וכך נוצר הקבוץ התורתי.

לכאורה הכל "כשר", אבל למעשה נשאר המבנה התחוקתי וגם המבנה המעשי של הקבוץ הדתי מבנה שמהרבה בחינות אינו יעיל, אינו נוח ואינו חינוכי להגשמת

המטרה (שהיא בשבילנו רק אמצעי): להקים משק וחברה דתית שיתופית למופת. את הקבוץ התורתי של היום — עם כל המעלות שבו ועם כל הישגיו — אפשר להשוות לבית כנסת שסדרו בתוך בית שלא תוכנן ולא נבנה עבור בית כנסת. ואילו הקבוץ שיש לשאוף אליו, דומה לבית כנסת שתוכנן והוקם למטרה זאת. כמובן שגם המבנה היעיל והחנוכי ביותר שמתכננים עבור קבוץ דתי אינו שוה אם לא יודעים למלא אותו תוכן, כמו שבית כנסת המפואר ביותר אינו שוה אם אינו מהוה מרכז לתורה ולתפלה.

אחד הגורמים, שאפילו בקבוצים של "פועלי אגודת ישראל" לא יחסו חשיבות מספקת ליצירת הכלים הדרושים להפעלה תקינה ויעילה של המבנה הכלכלי והחברתי שנקרא "קבוץ תורתי", היא ההנחה שהעיקר והיסוד הוא שהכל מתנהל על פי ההלכה הפסוקה של המרא דאתרא. לכן יש להדגיש שעצם המחשבה שקבוץ, בו מתנהלים כל העניינים בהתאם לפסקי ההלכה של הרב, מהוה חברה תורתית אידאלית, אינה אלא אשליה חמורה. חוסר המסגרת המתאימה והיעילה מפריע בביצוע השאיפות הרבות וגם ממעט את ההשפעה החנוכית על הנוער ועל ילדי הקבוץ. חברה כזאת יכולה להיות רחוקה מאידיאלית ואף בלתי חינוכית. וראוי להסביר למה חברה כזו שמתנהלת רק על פי הכלל של "הרב מרשה" או "הרב אינו מתנגד" היא עדיין לא החברה, לה אנחנו שואפים.

והנה כמה דוגמאות לכך:

א. ישנן הלכות שאפשר לעקוף אותן על ידי יצירת מצב של שעת הדחק או בדיעבד. ע"י חוסר התחשבות בהלכות חול המועד **לפני** החג או חוסר התחשבות בהלכות שמיטה **לפני** שביעית, אפשר להגיע למצב של שעת הדחק; חוסר הכנות לקראת שבת שבגללו יש לעשות עבודה (**לא** מלאכה!) שהיה אפשר למנוע אותה; חוסר התחשבות בזמני התפילה מצד מרכז הענף, שבעקבותיו אין יכולים להתפלל בצבור; חוסר התחשבות בתענית שבעקבותיו קשה להשלים את התענית.

ב. ישנם דברים בהם ההלבה היא ברורה, אבל מי שאינו נוהג לפי ההלכה אינו נקרא עבריין. קשה לפסוק שאסור לקבל חבר שעליו יודעים שיתפלל בצבור רק בשבתות ובמועדים או ישתתף בשיעורים רק בשבת.

ג. ישנם דברים שאינם תלויים בפסק ההלכתי של המרא דאתרא, מכיון שנוהגים להיות מן המהדרין (עניני כשרות ופסח).

ד. ישנן הלכות, בהן ההלכה לא קבעה בדיוק את הכמות, כגון לימוד תורה, כבוד אב ואם, לשמח את אשתו בשנה ראשונה, בקור חולים, הכנסת אורחים, עזרה לחבר וכו'.

ה. ישנן הלכות שהן בלי ספק מצוות חשובות ביותר, אבל קשה להגדיר אותן

כמצוות שכל אחד מחויב לקיימן, משום שלא כל אדם מסוגל לכך (הבאת שלום בין אדם לחברו ובין איש לאשתו).

ו. ישנם הרבה מצבים בהם ראוי להתנהג לפנים משורת הדין, בלי שיש על זה פסק דין ברור מהרב.

דוגמאות אלו מראות שלא הכל תלוי בפסק דינו של המרא דאתרא, ולכן יתכן מאוד שהמצב הדתי עלול להיות רחוק מאידאלי כאשר הכל תלוי אך ורק בדעה ההלכתית של הרב (דוגמה קלסית לכך מביא הרמב"ן בתחילת פרשת קדושים בהגדרתו של "נבל ברשות התורה"). לכן עלינו להסיק מכאן מסקנה ברורה שאסור לנו לבנות חברה תורתית שבנויה אך ורק על ה"כן" וה"לאו" של הרב.

על הקבוץ הדתי מוטל התפקיד להיות דוגמה של השלטת רוח התורה בכל ענפי המשק.כדי להגיע לכך יש להכין תקנון תורתי ותכנון מפורט עבור חיי הקבוצה. כמובן שהתכנון המעשי עולה בחשיבותו על התקנון התאורטי, אך אל לנו לזלזל בתקנון מדויק ומבוסס שילוה את התכנון ויראה לקבוץ את הבסיס ההשקפתי של חיי תורה משותפים. בתקנון יהיה אולי גם מקום לצטט את דבריהם של גדולי ישראל שהמליצו על צורת חיים משותפת כיסוד לחברה תורתית מושלמת. נזכיר כאן רק את ר' יעקב עמדן, הרב חיד"א ור' יעקב מדובנה שכתבו על היתרונות של חיים קבוציים (ראה פרק "קנין וחברה" בספר "מערכי לב" להרב א. בר שאול, עמ' 179—187).

להלן כמה דוגמאות לשנויים בתקנון ובתכנון, כדי להסביר את ההבדל בין המבנה של הקבוץ הדתי כיום לבין המבנה אליו יש לשאוף.

קבלת חברים

בתקנון כתוב שחבר שאינו מתנהג לפי התורה אינו יכול להיות חבר. להגדרה סתמית זו לא ניתן אף פעם פרוט נוסף. נשאלת גם השאלה אם זה באמת מספיק. האם אין צורך שלכל חבר וחברה שרוצים להתקבל בקבוץ, תהיה ידיעה מסויימת בתורה ובהלכה?

מנוי בעלי תפקידים

במנוי בעלי תפקידים אין מתחשבים מספיק בידיעות המיוחדות בהלכה הקשורות בתפקיד זה. כמעט בכל ענף במשק יש צורך להיות בקי בהלכות מסוימות. גם טרם ניתנו הנחיות לחברים, מתי לעשות שאלת חכם. בהתאמתו התורתית של המועמד מתחשבים היום כמעט רק בתפקיד של מרכז המועצה

הדתית, ודוקא זה כמעט התפקיד היחידי שגם "עם הארץ" מוחלט יכול למלאות, שהרי כל עניני המועצה הדתית נעשים בשיתוף פעולה עם הרב. מאידך, מרכז המטע מוכרח להיות בקי בעניני כלאיים, ערלה ונטע רבעי; לגזבר דרושים דיני רבית ומקח וממכר; וגם החובשת ומרכזת המטבח, מזכיר פנים ומרכז המשק, מרכז ועדת תרבות ויושב ראש האסיפה, זקוקים לידיעות הלכתיות שונות.

היום המצב הוא שהרב דואג שבעלי התפקידים לומדים את ההלכות הקשורות בעבודתם במשך הזמן, יחד עם הבעיות המקצועיות. על ידי תכנון מתאים אפשר להגיע לכך שכל חבר שנכנס לתפקיד חדש ילמד את ההלכות הקשורות בעבודתו לפני כניסתו לתפקידו. גם הנחיות ברורות בכתב תעזורנה כאן לחברים.

תפקידו של הרב

מעולם לא היה קשה לקבוע את מקומו של הרב במסגרת של מוסדות הקבוץ: בעניני הלכה סמכותו היא מעל כל המוסדות ומעל כל החלטות הועדות.

יותר קשה השאלה באלו מוסדות של הקבוץ ראוי שהרב ישתתף, כדי שהרב ימלא את תפקידו בצורה הטובה ביותר. קיימת סברה שהרב לא ישב בשום ועדה, חוץ מהמועצה הדתית. מאידך ישנה סברה שהואיל ואין שטח בקבוץ שבו אין צורך בהנחיות הלכתיות, ראוי שהרב ישתתף בכל הועדות. טרם החלטנו בין סברות אלו. כמובן שהקבוץ אינו יכול להחליט כאן החלטה מחייבת לכל מצב שעלול להיוצר. יש גם להתחשב באישיותו של הרב.

הוצאות והשקעות לצרכי דת

עד היום הזה לא נקבע ברוב הקבוצים הדתיים כמה מס ישלם כל חבר לסדור ושפור השרותים הדתיים הקהילה. במלים אחרות: אין הנחיות ברורות כמה אחוז מתקציב החזקת החבר ומתקציב ההשקעות מיועד לצרכי דת קהילתיים.

לדבר זה יש חשיבות מבחינה עקרונית וגם מבחינה מעשית. הרי בכל קהילה בעולם — תהא דרגת חבריה אשר תהיה — מקובל שמפרישים חלק מהרווח בצורת מס לקהילה, ואילו אנחנו, על אף ההשקפות הרבות והטובות שאנחנו דוגלים בהן, טרם הגענו לדבר זה. אנו משקיעים כל הכספים הדרושים לשרותים הדתיים, אבל אין תקנון ברור שמחייב להפריש תמיד חלק מסויים מהכנסות הקבוץ לצרכים התורתיים של החברה. נדמה לי שתופעה זו היא תוצאה טיפוסית של שיטת ההעתקה בתקנון הקיים מתקנון הקבוץ החילוני.

חכנון ענפי המשק

גם בתכנון ובחירת ענפי המשק מורגש לעתים חוסר התחשבות באופיו הדתי של המשק. אינני גורס את ההשקפה של הרב שאמר: "למה לכם להתעסק בפרות חולבות אם יש בהן בעיות הלכתיות בשבת". אך מאידך גיסא התעלמות מהקשיים הנובעים מההלכה בפתוח ענפי המשק ג"כ איננה נכונה. ולא רק בבעיות הלכתיות יש להתחשב אלא גם באורח החיים הדתי של החברים. מותר לעשות מלאכות בטחוניות מסוימות בשבת מתוך מצות "וחי בהם", אבל ברור הדבר שחזרות תמידיות על עבודות אלו מפריעות למנוחת השבת של החברים. העבודות הבטחוניות יש לקיימן במלואן, אך יש למעט בעבודות מטרידות אחרות אפילו אם הן מותרות ע"פ הדין. ידועה העובדה שבקבוץ החילוני "גזר" חלקו ביום שישי מנה כפולה של תערובת לעופות כדי למעט את העבודה בשבת, אע"פ שזה גרם הפסדים קלים. לפי דעתי יש בהחלט להתחשב בכל אורחות החיים של יהודי דתי בבחירת ענפי המשק, בהשקעות ובסדור העבודה. המצב בשטח הזה היום הרבה יותר טוב מבשנים הקודמות, אבל יש עדיין מקום לבדוק מוסכמות מסויימות.

כל הדברים הנ"ל הם אמנם חשובים, אבל נוגעים רק לחלקים קטנים של חיינו היומיומיים. ישנם שני שטחים שהם מקיפים את כל חיינו והם יקבעו בסופו של דבר את דמותו של הקבוץ הדתי. כאשר בישוב הארצישראלי מתפשטים נגע המותרות והשאיפה לחיי לוקסוס, רואה אני תפקיד חשוב לקבוץ התורתי. אבל על מנת שתהא אפשרות להקים חברה תורתית אמיתית בקבוץ, יש לעיין ולבדוק שני דברים: המשימות הרבות של הקבוץ הדתי והשפעת חיי הקבוץ על חנוך הילדים.

א. המשימות הרבות של חברי הקבוץ הדתי

ידועה הטענה שהקבוץ הדתי סובל מרבוי שאיפות ומשימות, שהוא רוצה לבצע. נציין רק את השאיפות הקשורות בסדר היום הרגיל של חבר הקבוץ והקשורות בצד הכלכלי: רוצים להתפרנס בכבוד מיגיע כפים, בלי נצול של הזולת ובלי רמאות, בלי השתמטות מצרכי צבור, לחיות על רמה נאותה, רוצים גם לקבוע עתים לתורה ולקיים מצוות התלויות בארץ על כל דקדוקיהן. אנחנו רוצים בעזרת ברכת השמים מעל להקים משפחות שישקמו את הריסות עם ישראל ולפתח משק חקלאי שישקם חורבות ארץ־ישראל. נוסף לכך אנחנו שואפים לרמת חנוך גבוהה עבור הילדים, גם רוצים זמן לעבוד בגנת נוי ולשמוע הרצאה על חקר החלל. ועוד צורכי עמך מרובים ויש צורך שכל חבר יקבל על עצמו תפקידים במסגרת החברה. חוץ מזה אנחנו רוצים להתפנות כל יום ללמוד ו/או לשחק עם הילדים; אנחנו רוצים חברה דמוקרטית, דבר שעבורו אנחנו משלמים הרבה שעות. הן בזמן

העבודה, הן אחרי העבודה. נוסף לכל הרשימה הזאת שאפשר להוסיף עליה, קיים עוד העול הבטחוני, שדורש מאתנו מאמצים רבים.

נשאלת השאלה: האם קיימת אפשרות מעשית לבצע את כל המשימות האלה ביחד? לי נדמה שהגיע הזמן לבדוק את הדבר הזה. במקרה שיתברר שאין אפשרות לבצע את כל זה ביחד, יש להחליט במשותף על אלו דברים עלינו לוותר, אבל גם כשיתברר שכל המשימות נתונות לבצוע אין לי ספק שהדבר אפשרי רק על ידי תכנון מדוקדק של כלכלת הקבוץ מצד אחד ושל עיסוקיו של החבר מצד שני. המציאות של הקבוצים הדתיים היום הוכיחה שבצורה בלתי מאורגנת ובלתי מחושבת נגיע ח"ו למצב שדומה למצב שיתרו נבא למשה רבינו במקרה שמשה לא יבצע בצורה יעילה את המשימה שהקב"ה הטיל עליו.

כמובן שאין הכוונה שיגידו לכל חבר מה לעשות בזמן הפנוי שלו, אלא שינתן יעוץ והדרכה לכל חבר על הצורה היעילה ביותר בבצוע של כל המשימות. ועל החבר להחליט אם לקבל את העצה או לא.

ב. השפעת חיי הקבוץ על חנוך הילדים

על אף כל המשימות הנעלות שקבל על עצמו הקבוץ הדתי, לא מורגש הדבר בצורה מספיקה בילדי הקבוץ. נדמה לי שיש צורך לבדוק את כל **תופעות החיים** של הקבוץ, באיזו מידה הן עוזרות או מפריעות לחנוך הבנים. תנאי ראשון לבדיקה כזאת הוא שהיא תיעשה בלי מוסכמות הקיימות בחיי הקבוץ.

כמובן שאת המסקנות מהבדיקות צריך להסיק בזהירות רבה, כי הרי רוב המוסכמות הם בעצם דברים ערכיים וחיוביים, אלא שיתכן שלחלק מהם השפעה שלילית בחנוך הילדים. רק מוסכמות ערכיות שברור למומחים שהן יכולות להפריע בחנוך הילדים יש לשנות או לבטל. עד עכשיו לא היתה קיימת תמיד הזהירות הדרושה כלפי מוסכמות ערכיות. כלפי מוסכמות סתמיות אפשר להתנהג בצורה יותר קלה, ואם יש רק ספק־ספקא שיש להן השפעה שלילית יש לחשוב על בטולן. הנה שתי דוגמאות של שני סוגי מוסכמות.

מוסכמות סתמיות:

אם נגיע למסקנה שהתפילה בבגדי עבודה בלתי־נקיים גורמת אצל הילדים לחוסר כבוד כלפי התפילה וכלפי בית־הכנסת, יש לבטל הדבר, כי הרי לעולם לא טען מי שהוא שיש ערך לתפילה דוקא בבגדי עבודה כאלה, אלא רק מוסכם סתם שגם כך מתפללים בהתישבות.

מוסכמות ערכיות:

אם נגיע למסקנה שיש חשש להשפעה שלילית לעובדה שהאבא משרת את ילדיו כתורן בחדר האכילה, יש לנהוג בזהירות, כי הרי עצם החלוקה של העבודות בקבוץ בין כל החברים היא ערך מוסכם, ויש לבטל אותו רק כשיש חשש מבוסס שהוא מפריע לחנוך הילדים ושאי־אפשר למצוא פתרון אחר.

הוא הדין לגבי השאלה של בצוע "עבודות שחורות" בנוכחות התלמידים על ידי החברים והחברות העוסקים בהוראה. אין ספק שאנחנו שוללים את המושג "עבודה שחורה", דהיינו שמישהו יהיה פטור מעבודות כאלה. את המוסכם שגם מורה עושה עבודות כאלה מותר לשנות רק במקרה שיש לכך שקולים מכריעים.

נסכם את דברינו בתיאור הדילמה, שבפניה עומדים בנינו, אשר התחנכו בתוכנו לחיי תורה. יש לקוות, שהתיאור הזה ימחיש לנו עד כמה הנושא של תכנון תורתי, הוא נושא קיומי לעתידה של ההתישבות התורתית.

ביהדות התורה קיימות שתי דרכים של חיי תורה. דרך אחת היא המשך חיי התורה, כפי שהיו מקובלים בקהילות ישראל בארצות הגולה. לפי הדרך הזו מתמקדים חיי התורה בפיתוח חיי תורה אינטנסיביים וברמה גבוהה בתחום של חיי הפרט וחיי הקהילה. הדרך השניה שואפת להשלטת התורה על כל מערכות החיים של הישוב ושל המדינה.

בעיני רבים מהבנים מצטיירת דוקא הדרך הראשונה — דרך הצמצום — כדרך המלך, כדרך סלולה וישרה. ומאידך, הדרך השניה, הדרך השואפת לשלטון התורה על כל תחומי החיים, נחשבת כדרך קשה ומסובכת, כדרך בלתי סלולה שבה תמרורי זהירות מרובים.

בדרך הראשונה, מוקרנת עוצמת האור, אור התורה, על שטח מצומצם ומוגבל ולכן היא מרשימה ואף מקסימה. ההולכים בדרך השניה חייבים להפעיל עוצמת אור הרבה יותר גדולה על מנת להאיר את תחומי החיים המרובים, שברצונם להאיר. על מנת להצליח בדרך זו, חייבים להפעיל גנרטורים גדולים ומשוכללים, תוך רכוז מירבי של כל מקורות האנרגיה למען המטרה הקדושה.

חשבנו שאפשר להצליח בדרך החדשה — הדרך המקורית של עם התורה בארץ התורה — עם המצברים הפשוטים, ה"גלותיים", כפי שמקובל אצל ההולכים בדרך הראשונה. ולפעמים נאלצנו "להסתדר" עם מצברים חלשים מהמקובל, אפילו יותר חלשים מהמצברים המיועדים לתצרוכת "ביתית". ועם המצברים האלה רצינו לפזר אור על שטחים גדולים ונרחבים. ולפעמים אפילו על חשבון האור בתוך ביתנו אנו. וגדולה היתה האכזבה כאשר הבנים באו ואמרו:

רבותי, בבתים בבני ברק ובירושלים ראינו אורות יותר גדולים ויותר־חזקים. אמנם נכון, ששם מקרינים האורות בעיקר בתוך הבתים ובתוך מרכזי התורה, ולא ברשות הרבים ובחיי המעשה. אבל שפע האור בתוך הבתים מקסים!

דברים אלה מחייבים חשיבה מחודשת, ותכנון מחודש של כל המערכת שלנו. זה מחייב השתחררות ממוסכמות רבות ומהרבה הרגלים גלותיים. זה מחייב הפעלת גנרטורים בעלי עוצמה רבה, במקום המצברים לתצרוכת ביתית, בהם השתמשנו עד עתה. זה מחייב תכנון של הפוטנציאל הרוחני ורכוז כל הכוחות העומדים לרשותנו. וזה גם מחייב חבור ה"רשת" שלנו למרכזי תורה הקרובים לנו והמוכנים להזרים לנו אנרגיה של תורה.

וכך, נצליח בסייעתא דשמיא, בבנינה של ארץ ישראל על פי התורה, שהיא תורת חיים, ולחיות בה חיים, שהם חיי תורה.